

Atliekų rinkėjų subkultūra

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojama atliekų rinkėjų subkultūra: remiantis straipsnio autorės atlikto tyrimo Kariotiškių sąvartyne duomenimis, atskleidžiami gyvensenos ypatumai: aptariamas darbo pobūdis, būstas ir mityba, žmonių tarpusavio santykiai, taip pat santykiai su visuomene. Straipsnyje aptariama atliekų rinkėjų samprata ir pagrindiniai jų tipai, taip pat šios srities tyrimų situacija Lietuvoje ir pasaulyje.

Raktiniai žodžiai: atliekų rinkėjai, pakartotinis atliekų naudojimas, etnografinis tyrimas.

Įvadas

Neretai ant žemiausio socialinio laiptelio stovintys žmonės maisto ir uždarbio ieško sąvartynuose. Žmonės, užsiimantys šiuo darbu, iš esmės yra nežinomi. Paprastai stengiamasi vengti šios temos. „Viena vertus, atrodo, kad šiukšlės yra tinkama diskusijų tema ekologijos kontekste. Antra vertus, nešvarus šiukšlių rinkimo darbas ir viskas, ko jis reikalauja, sulaukia mažai dėmesio“ (Perry, 1978: 3).

Daugelyje pasaulio šalių atliekų rinkėjai sulaukia gausaus žurnalistų, karitatyvinės veiklos organizatorių ir savanorių susidomėjimo, tačiau mokslinių tyrimų šia tema nepakanka. Vakarų šalyse galima rasti tik pavienių tyrimų apie atliekų rinkėjus. Daugiausia šios visuomenės grupės tyrimų yra atlikta besivystančiose šalyse – Lotynų Amerikoje ir Azijoje. Ypatinga gausa išsiskiria tyrimai Indijoje. Vis dėlto, remiantis M. Medina, galima teigti, kad šios visuomenės grupės tyrimai nėra populiarūs: „Atliekų rinkimas kaip tyrimų objektas buvo apleistas, o dauguma iki šiol atliktų studijų yra metodologiškai silpnos“ (Medina, 2007: 265).

Šio straipsnio tikslas – supažindinti su viena mažiausiai tyrinėtų mūsų visuomenės grupių – atliekų rinkėjais – ir, remiantis straipsnio autorės atlikto tyrimo rezultatais, atskleisti Kariotiškių sąvartyno atliekų rinkėjų subkultūrą (nagrinėjant darbo, gyvensenos ir socialinių santykių aspektus).

Tyrimo metodas

Tyrimas buvo atliktas 2006–2008 metais, taikytas stebėjimo dalyvaujant metodas, taip pat vizualinė etnografija, kurios uždavinys – atlikti lauko tyrimą, siekiant su-

prasti konkrečios žmonių grupės kultūrą (Wolcott, 1990). Terminas „vizualinė“ reiškia, kad duomenys yra renkami, analizuojami ir pristatomi ne tik verbaline, bet ir vizualine forma. Tai gali būti įvairiausi piešiniai, brėžiniai, žemėlapiai, schemos, nuotraukos, vaizdo įrašai ir pan. (Margolis, 1990). Tyrimo metu buvo vedami stebėjimo užrašai, užrašinėjami interviu, taip pat bendradarbiaujant su režisieriumi ir operatoriumi Mindaugu Survila buvo padaryti įvairios veiklos, pokalbių bei kasdienio gyvenimo sąvartyne vaizdo įrašai bei nuotraukos. Šie duomenys analizuojami ir naudojami pristatant tyrimo rezultatus.

Daugiausiai duomenų surinkta Kariotiškių sąvartyne, kuris yra bene stambiausias ir „turtingiausias“ Lietuvoje. Tyrimo metu apsilankyta ir kai kuriuose kituose šalies sąvartynuose.

Nors tyrimas pradėtas 2006 m., tačiau intensyviausiai duomenys rinkti 2008 m. vasarį–gegužę. Tai ypatingas laikas tiek sąvartyno istorijai, tiek jame dirbusiems žmonėms. Būtent šis periodas buvo galutinis Kariotiškių sąvartyno eksploatavimo užbaigimo etapas (nuo 2008 m. kovo 15 d. visas šiukšlių srautas nukreiptas į naują regioninį sąvartyną Kazokiškėse).

Pagrindiniai tyrimo dalyviai buvo iki 30-ties Kariotiškių sąvartyne jo uždarymo metu dirbusių ir gyvenusių žmonių. Tyrimo metu buvo apklausti ir Kauno, Panevėžio, Utenos, Tauragės, Kėdainių sąvartynuose dirbę asmenys, taip pat asmenys, susiję su Kariotiškių sąvartynu (sąvartyno darbuotojai, aplinkinių miestų gyventojai, medikai, policininkai, žurnalistai ir kt.).

Duomenys buvo renkami etapais pagal iš anksto suplanuotą eigą:

1. Paruošiamasis etapas (2006 m. vasara ir 2007 m. vasara).

Pradiniai apsilankymai sąvartyne, pirmieji pokalbiai ir kontaktai.

2. Pradinis etapas (2007 m. spalio ir 2008 m. vasaris).

Tikslingi vizitai, siekiant įgauti sąvartyne dirbančių ir gyvenančių žmonių pasitikėjimą.

3. Darbinis etapas (2008 m. vasaris–gegužė).

Pastovus lankymasis sąvartyne, duomenų rinkimas (pokalbiai, dalyvavimas bendroje veikloje, stebėjimas, filmavimas, fotografavimas).

4. Tęstinis-baigiamasis etapas (2008 m. gegužė–gruodis).

Retėjantys apsilankymai sąvartyne.

5. Plečiamasis etapas (2008 m. rugpjūtis).

Interviu su asmenimis, susijusiais su sąvartynu (ne atliekų rinkėjais), bei lankymasis kituose Lietuvos sąvartynuose.

Atliekų rinkėjai

Atliekų rinkėjai – tai žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja pakartotinai naudotinas atliekas ir jas (1) patys vartoja arba (2) naudoja prekybiniams mainams. Ši visuomenės grupė vienokia ar kitokia forma egzistavo įvairiose civilizacijose visais laikais. Tai ir „šiukšliautojai, gyvenantys Meksiko miesto sąvartyne, ir atliekų rinkėjai, žavėję bohemiskąjį Paryžių, ir imigrantai kinai, kurie rinkdavo atliekas San Francisko gatvėse XIX a. pabaigoje“ (Strasser, 1999: 3). Ši visuomenės grupė skirtingose kultūrose įvairiais periodais įgyja vis kitas formas.

Pasak M. Medina (2007), atliekų rinkėjais laikomi: (1) žmonės, renkantys vertingas antrines žaliavas prekybiniams mainams ir parduodantys jas tarpininkams, kurie vėliau jas perparduoda pramonės įmonėms; renkantys pakartotinai naudotinus daiktus ir parduodantys juos amatininkams bei privatiems pirkėjams; renkantys organines atliekas ir parduodantys jas ūkininkams, (2) žmonės, renkantys vertingas atliekas asmeniniam vartojimui. Pagal atliekų rinkimo vietą gali būti skiriami: miestų šiukšlių rinkėjai; sąvartynų šiukšlių rinkėjai; keliaujantys šiukšlių rinkėjai.

Analizuota Lietuvos visuomenės grupė, gyvenanti iš atliekų rinkimo ir rūšiavimo, šiame straipsnyje vadinama „atliekų rinkėjais“. Galima teigti, kad Lietuvoje pati „atliekų rinkėjo“ sąvoka yra nauja. Šie žmonės buvo tyrinėjami tik netiesiogiai ir labai menkai. Mokslinėse publikacijose atliekų rinkimas dažniausiai traktuojamas kaip vienas iš benamių pragyvenimo šaltinių.

Remiantis tyrimais galima išskirti du žmonių, užsiimančių atliekų rinkimu, pogrupius Lietuvoje. Tai žmonės, miestų konteineriuose ieškantys vertingų atliekų (Kanopienė, Mikolionienė, 2004), ir žmonės, dirbantys atliekų rinkėjais sąvartynuose (Gonak, 2005; Kocai, 2007).

Remiantis šiais tyrimais galima numanyti, kad Lietuvoje atliekų rinkėjai pradėjo atsirasti prieš pat atkuriant nepriklausomybę. Nuo 2002 m. pradėjus modernizuoti Lietuvos atliekų tvarkymo sistemą (atsiradus rūšiavimo konteineriams, pradėjus uždarinėti senuosius sąvartynus pagal Valstybinį strateginį atliekų tvarkymo planą, 2002), šių žmonių tiek miestuose, tiek sąvartynuose ilgainiui ėmė mažėti.

Kariotiškių sąvartyno etnografija

Toliau straipsnyje pateiksime etnografinius faktus, kurie geriausiai atskleidžia Kariotiškių sąvartyno gyvenimo kasdienybę: parodo žmonių gyvenimo sąlygas, jų buitį, darbą, tarpusavio bendravimą, taip pat platesnius socialinius santykius, išeinančius už bendruomenės ribų.

Darbas

Pagrindinis darbas – renku plastmasę ir butelius. [...] Dar aliuminis, varis papuola. (Kęstas⁶⁵)

Čia irgi reikia mokėti... ne bet kaip... (Rudoji)

Pagrindinis darbas – šiukšlių rinkimas ir rūšiavimas. Renkamas metalas, stiklas ir plastikas. Tai, kas surinkta, dienos pabaigoje priduodama supirkėjams.

Respondentų klausėme, kas traukia žmones dirbti sąvartyne? Tarp atsakymų sutinkamos tokios mintys:

- 1) Galimybė dirbti ir užsidirbti. Patinka darbas, nereikalaujantis nei kvalifikacijos, nei išankstinio pasirengimo. Patraukia niekieno nekontroliuojamas ir nevadovaujamas darbas su laisvu ir be galo lanksčiu grafiku, taip pat palyginti nemažas uždarbis.
- 2) Galimybė rasti maisto, drabužių, įrangos, statybos, namų apyvokos ir kitų pačių įvairiausių naudingų daiktų.
- 3) Galimybė rasti ypatingų radinių, pavyzdžiui, 12 000 dolerių ar papuošalų dėžutę.

Vietiniai žmonės sąvartyną kartais rusiškai vadina „поле чудес“ („stebuklų laukas“, pagal TV žaidimo pavadinimą), nes, pasak jų, niekada nežinai, kiek šiandien uždirbsi, ką rasi.

Pajamos

Ai, Mira, prie ko čia dirbti. Čia žmonės rusiškai vadina „Polia čiudės“. Čia gryna teisybė. Šiandieną nieko. Rytoj gali užsidirbti. [...] Gryna teisybė.

Žmonės užsidirba po 100, 120 Lt per dieną...

Jei pasiseka, tai po 200, 300 iš karto rauni...

(Vladukas)

⁶⁵ Laikantis konfidencialumo, respondentų vardai buvo pakeisti. Vis dėlto, siekiant išsaugoti sąvartyno subkultūros autentiškumą, buvo palikti įprasti jų trumpiniai ar mažybinės formos. Taip pat nepakeistos pravardės.

Nelengva nustatyti vidutines sąvartyne dirbančių žmonių pajamas. Jos gali varijuoti nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų litų per dieną. Galima pateikti porą pavyzdžių. Kai kurie pagyvenę ir fizinių negalių turintys žmonės pasakojo, kad per dieną vidutiniškai gali uždirbti apie 40 Lt. Vienas 19 metų jaunuolis pasakojo, kad įprastas minimalus dienos uždarbis yra apie 100–200 Lt, o jo rekordas – 700 Lt per vieną darbo dieną. Pasak jaunimo, per savaitę įmanoma uždirbti net 1000–3000 Lt.

Sąvartyno darbuotojų pajamų dydis neretai susijęs su amžiumi ir darbo kiekiu. Jauni žmonės – vikresni, guvesni, greičiau ir geriau sugeba atlikti darbą, kuris reikalauja tam tikrų fizinių gebėjimų, kurių pagyvenę žmonės jau nebeturi (pavyzdžiui, užsukti ant šiukšlių mašinos, kai ji privažiuoja prie šiukšlių krūvos, arba išsikovoti ten geresnę vietą, greičiau pastebėti ypatingus radinius šiukšlių margumyne, daugiau pakelti, greičiau susiorientuoti ir t. t.). Darbo kiekis priklauso nuo poreikio. Pasak sąvartyno darbuotojo, „rado ant butelio ir jų darbas baigėsi tą dieną“. Šiuo atveju norisi prisiminti vieną sąvartyno „legendą“. Čia sklando gandai apie vieną žmogų, kuris kasdien sąžiningai dirbo, negėrė, taupė. Po metų nusipirko butą, mašiną ir daugiau nebepasirodė sąvartyne. Ko gero, šis kontrastas nesunkiai padeda įsivaizduoti realų darbo ir pajamų ryšį dirbant sąvartyne.

Būstas

Ir į vidų buvau užėjęs. Bee, vemti norisi. (Sąvartyno darbininkas)

Anksčiau aš ir remontą dariau, ir lubos buvo išdažytos. Čia tapetų ir dabar turiu. Bet klijų nėra. O pirkt man per brangu. (Rudoji)

Visą laiką... Taip, visą laiką mes čia laikėm taip. Švaru. Kilimėliai, gėlytės viduj. Iš tikrujų. Šuo... (Mira)

Su sąvartyno gyventojais kalbėjomės apie jų gyvenamą vietą – kurgi gyvena žmonės? Pasak respondentų, esama net keletas apsigyvenimo sąvartyne būdų: galima pačiam pasistatyti namelį arba apsigyventi ištuštėjusiam kito sąvartyno gyventojų namelyje (kai jo buvęs savininkas išvyksta arba numiršta). Kitas būdas – užmokėti kitam sąvartyno gyventojui, kad pastatytų namelį ar tam tikrą jo dalį.

Donata: Papasakokit, kaip atrodo namelio statyba.

Rudas: Nu ką. Padarai iškart karkasą, kad galima būtų grindis padaryt. Čia pas mane grindys. Viskas. Ant balkių. Stoikes darai. [...] Pavargau aš biški, pakol pasistačiau. Nu man Rimas biški padėjo. Geras draugelis. [...] Aš šitą namuką čia taip vėlyvą rudenį pradėjau, o pavasarį užbaigiau. [...] Šitos va presuotos lentos kažkur tai metras dvidešimt ant trijų metrų. Tai gerai buvo ir statyt. Tiktai priklijavai, priklijavai, kaip multike. Vargo turėjau biški su plytom. Čia kaip kartas statybinės medžiagos atvežė. [...] Molis čia vietoj. Smėlys vietoj. [...] Čia nė gramo cemento nėra.

Mindaugas: O kaip laiko pečius? Negriūna?

Rudas: Ačiū Dievui, aštunti metai be remonto.

Dėl vaizdumo aplinkiniuose sąvartyno miškuose statomus namelius galima suskirstyti į kelis tipus, kurie pateikti tolesnėje lentelėje.

<i>Pagal pastatymą</i>	<i>Pagal apšildymą</i>	<i>Pagal dydį</i>
Nameliai virš žemės	Nameliai su krosnimi	Vieno kambario nameliai
Žeminės	Nameliai be krosnies	Dviejų kambarių nameliai
		Nameliai su priestatais

Šie nameliai yra pastatyti ir įrengti naudojant sąvartyne rastas medžiagas, įrankius bei daiktus (lentas, plytas, plaktukus, tapetus, kilimus, kėdes, lovas ir t. t.).

Mityba

Jie ne žmonės. Jie arčiau gyvulių. [...] Mėsos gabalą žalią, geltoną, violetinį dar ten visokių spalvų iš šunies atims, kur sąvartyne rado... (Sąvartyno darbuotojas)

Aš pamenu dar, nupirkau masę miltų. Nu, cepelinam. Padariau cepelinų. Taip. Biški išgėrėm. Vyno mes paėmėm. Gražiai. (Mira)

Svarbi sąvartyno gyventojų kasdienybės dalis – maisto paieškos. Dažnas maisto susiranda tiesiog čia pat sąvartyne.

„Mašina, kuri iš Akropolio atvažiuodavo... bulvių, daržovių, pomidorų, ridikų maišais. Visi išrinkdavo. Ir iš kalėjimo mašina važiuodavo... duonos, geros duonos [atveždavo].“ (Mira)

Dažnai maistas perkamas arba natūriniais mainais įsigyjamas iš netoliese esančių kaimų gyventojų: *Surenku sąvartyne duonos ir duodu tai moteriškei iš kaimo ... gyvuliams maitinti. Ji mums už tai pieno, kiaušinių* (Čiornaja Krysa). Pasak greta esančios parduotuvės pardavėjos, sąvartyno gyventojai užsuka į parduotuvę nusipirkti reikalingiausių prekių: *Jie buvo tarsi ir neblogi mūsų klientai. Vis tiek uždirbdavo ten sąvartyne ir pinigėlių buvo. [...] Duonytės, kokių nors konservų, cigaretės, kavos, cukraus, dešrytės, arbatos... Va tokių būtiniausių dalykų* [ateidavo nusipirkti – aut. past.]. Dar vienas maisto produktų šaltinis – labdara: kas „atveža gitarų muziką“ ir sumuštinių su karšta arbata, kas šviežios mėsos, kas šokolado.

Sąvartyno gyventojų maisto racionas gana įvairus. Pasak respondentų, anksčiau jie gamindavo net cepelinus, keptavo blynus. Atvykusius tyrėjus kartą žmonės vaišino balandėliais. Įprastesnis, greičiau paruošiamas maistas yra makaronai, įvairių kruopų košės, sumuštiniai. Reikėtų paminėti, kad prieš išeinant į darbą ar ilsintis dieną išgerti puodelį kavos, kakavos ar arbatos – daugeliui žmonių įprastas „ritualas“. Maistas paprastai gaminamas arba lauke ant laužo arba namelio viduje ant krosnies. Žmonės, neturintys krosnių, tiek vasarą, tiek žiemą valgį gamina lauke.

Apranga

Nu namo gi tokia nevažiuoju. Pastoviai gražiai apsirengusi. (Rudoji)

Nėr kur deda. Mes čia paliksim kiek. Jūs nežinot, kiek mes jų turim. (Mira)

Sąvartyno gyventojams aprangą kartais pasiseka išsirinkti iš labdaros mašinos, kas savaitę atvežančios neparduotų rūbų iš „antrų rankų“ parduotuvių.

„Į sąvartyną atvažiuoja mikroautobusiukas, pilnas rūbų. Vairuotojas su keliais sąvartyniečiais juos iškrauna pagrindinėj aikštelėj tiesiai ant žemės. Tada žmonės kurį laiką renkasi, kas kam patinka. Šūkaloja, siūlo vieni kitiems. Po valandžiukės, kai žmonių apmažėja, trak-

torius sustumia visus likusius rūbus į bendrą šiukšlių krūvą.“ (Ištrauka iš stebėjimo užrašų)
Neblogų drabužių pasiseka rasti ir sąvartyne:

„Va, Vytas batus rado. Nauji. Geri. Gryna oda. Nereikia jums?“ (Rudoji)

Apsiperkama ir labdaros parduotuvėse:

„A taip, mes nusiperkam rūbų geroje parduotuvėse. Čia tai jo... Iš labdaros. Bet kai į miestą važiuojam, tai nepažintum mūsų.“ (Teresė)

Sąvartyno žmonės paprastai turi rūbus darbui ir rūbus, su kuriais važiuoja į miestą. Darbinių rūbų niekas neskambia, o tiesiog išmeta ir keičia naujais.

Žmonių, dirbančių sąvartyne, pajamos yra palyginti nemažos. Jie nemoka jokių mokesčių. Maistą, drabužius, priemones namams statyti ir įrangai jie perka ganėtinai retai. Tad kam gi jie išleidžia pinigus?

Alkoholis

Žinokit, čia žmonės tokie. Cigarečių neturi, a išgert turi. Valgyt neturi, a išgert turi.
(Rudoji)

Nusipirkom vyno bonkę. Nu, velnias nematė... Kai šalta, čia nėra kas daryt.
(Vladukas)

Kone pagrindinę daugumos sąvartyno gyventojų išlaidų dalį sudaro alkoholis. Vienas tiriamasis pasakė: *Aš gyvenu sąvartyne daug metų. Uždirbau nemažai pinigų. Galėjau pasistatyti namą... Bet pragėriau visus juos* (Ciklopas). Atrodytų, kad alkoholio vartojimas yra neatskirama sąvartyno gyvenimo ir subkultūros dalis. Ne iš vieno teko išgirsti: *Jei gyveni sąvartyne, negali negert.*

Alkoholio vartojimas sąvartyne turi kelias funkcijas:

- pagerina nuotaiką, vartojamas dėl pramogos ar draugijos;
- padeda sumažinti stresą;
- sušildo;
- veikia kaip migdomieji;
- naudojamas kaip dezinfekcijos priemonė;
- veikia kaip gydomoji priemonė persišaldžius;
- priklausomybė (kai geriama, nes nebegalima gyventi neišgėrus).

Šias alkoholio vartojimo funkcijas (arba pasiteisinimus, kodėl geriama) gerai apibendrina žurnalistė: *Sąvartyne būtina gerti. Ir nesusąlsai, ir organizmą pavalgęs dezinfekuosi, o nuolatinis apsvaigimas padės pamiršti ir smarvę, ir mintis apie rytojų* (Lavastė, 2003: 7).

Akivaizdu, kad darbas sąvartyne – nemažos pajamos, lankstus ir nekontroliuojamas grafikas – sudaro palankias sąlygas vartoti alkoholį, dažnai net ir be saiko. Tačiau jis sukelia ir nemažai problemų. Dauguma mirčių, invalidumo atvejų ir kitų negalavimų yra susiję būtent su alkoholio vartojimu. Pavyzdžiui, būta ne vieno atvejo, kai girtas žmogus išeina rinkti šiukšlių ir pakliūva po traktoriaus. Taip pat dažni atvejai, kai gerokai nuo alkoholio apsvaigęs sąvartyno gyventojas žiemą užmiega tiesiog lauke ir nušąla kojas. Tad iš tiesų nesunku suprasti, kodėl besilankant Kauno sąvartyne grupelė ten dirbančių pagyvenusių žmonių sako: *Jei jūs negeriat, esat laimingiausi žmonės pasaulyje, iš tikrųjų, laimingiausi žmonės pasaulyje.*

Tarpusavio santykiai

Čia liaudis – ojoj. (Vladukas)

*Visokių yra... visokių, kaip sakosi...
Bet aplamai žmonės kur nieko, tai
jie draugiški.* (Mira)

*Padedam vieni kitiems. Po vieną
čia neišgyvensi.* (Michailas)

Pokalbiai su respondentais liudija, kad nėra stiprios sąvartyno bendruomenės.

Nors šie žmonės sąvartyne praleidžia kone visą savo laiką, nemaža jų dalis nesi-
tapatina su sąvartyno gyventojų grupe. Vis dėlto neretai galima išgirsti sakant: *Mes
esam ne tokie kaip kiti čionykščiai, kitaip elgiamės, kitaip savo gyvenimą tvarkom.*

Kai kurie dar prideda: *Esam atsiskyrę*. Taigi galima įvardyti tendenciją, kad žmonės labiau identifikuojasi su artimiausiais draugais ar šeimos nariais, su kuriais kartu gyvena sąvartyne, bet ne su visa sąvartyno bendruomene. Sąvartyno gyventojai daugiausia gyvena poromis: vyras ir moteris kartu. Yra ir pavienių vyrų, tačiau jie taip pat grupuojasi po du arba tris. Kai kurios poros labiau bendrauja tarpusavyje, taip sudarydamos nedideles grupeles.

Paklausus apie tarpusavio santykius sąvartyne, pirmiausiai išgirstame pozityvius atsakymus: esame draugiški, padedame vieni kitiems. Tačiau daugiau bendraujant su žmonėmis ir stebint buvo galima matyti, jog porų ir šeimų, draugų ir kaimynų santykiai yra persmelkti įvairių rūšių smurto, konfliktai išreiškiami ir sprendžiami savitu, šioje subkultūroje priimtinu būdu.

Kontaktai su bendruomenės „užribiu“

Giminės, artimieji ir sąvartyno darbuotojai

Tyrinėjant išsiskyrė socialinės grupės, su kuriomis sąvartyno gyventojus sieja glaudesni asmeniniai ar darbiniai santykiai. Pirmiausiai verta aptarti bendravimą su giminėmis ir artimaisiais. Kai kurių sąvartyno gyventojų santykiai su giminėmis yra nutrūkę arba labai konfliktiški. Šie konfliktai dažnai susiję su nekilnojamojo turto dalybomis. Tačiau taip pat pastebima, kad nemažos dalies sąvartyno gyventojų santykiai su giminėmis yra draugiški ir kupini rūpesčio vieni kitais. Pavyzdžiui, sąvartyno žmonės dovanoja „ypatingus“ radinius savo anūkams ar vaikams, suaugę vaikai atveža maisto sąvartyne dirbantiems tėvams, tėvai priima gyventi.

Kita mūsų respondentų grupė – sąvartyno administracijos darbuotojai ir darbininkai. Sąvartyno darbuotojų ir jo gyventojų tarpusavio santykiai svyruoja nuo abipusio priešiško iki bendradarbiavimo. Pasak sąvartyno darbuotojų, iš sąvartyno gyventojų tenka patirti įvairių grasinimų, kartais jie sugadina techniką, išdaužo langus. Pastaruosius darbuotojai ir darbininkai kartais vadina *tinginiais*, *begėdžiais* arba net *gyvuliais*, nevertais žmogaus vardo. Iš sąvartyno gyventojų taip pat kartais tekdavo išgirsti nors ir ne tokių negatyvių, tačiau piktokų replikų darbuotojų ir darbininkų atžvilgiu. Vis dėlto esama ir pozityvesnių santykių. Pavyzdžiui, vienas sąvartyno darbuotojas teikia pastovų darbą ir gyvenamą plotą porai buvusių sąvartyno gyventojų. Sąvartyno žmonės savo ruožtu taip pat pasakoja apie įvairią pagalbą, bendravimą ir bendradarbiavimą, kuris siejo su darbininkais:

„Vycka tas, kur su traktorium – aš jį vadinu švogerium. Nu aš taip kraunu [plytas – aut. past.]. Jisai sustoja: „Švager, tak štož ti budiš dėlát?“ Aš atsakau: „Pečku nada stavít [...]“ „Laži v kabinu, skladyvai.“ Aš jam į kabiną – tik jo galva kyšojo – prikroviau tų plytų. Jis man atvežė į viršų. Išsikroviau. Tai jis man du reišus darė.“ (Rudas)

Aplinkinių kaimų bei miestelių gyventojai

Sąvartyno ir aplinkinių kaimų bei miestelių gyventojus sieja darbiniai, prekybiniai, kaimyniški santykiai. Nemažai aplinkinių kaimų ir miestelių gyventojų tyrimo metu rinko atliekas sąvartyne, pasak respondentų – „kuitėsi šiukšlyne“. Prekybiniais santykiais vadiname maisto produktų, taip pat naminukės pirkimą iš kaimiečių ar įsigijimą natūriniais mainais. Šiam santykių tipui priskirtini ir atvejai, kai aplinkinių kaimų ar miestelių gyventojai, atvykę į sąvartyną, paprašo žmonių surinkti jiems ką nors iš šiukšlyno ir už tai užmoka (pinigais arba natūriniais mainais). Kaimyniniai santykiai apibūdina sąvartyno gyventojų bendravimą su artimiausiais kaimynais (kai kurie kraštiniai kaimo namai stovi gana arti sąvartyno).

Dažniausi sąvartyno svečiai

Medikai

Į medikus sąvartyno gyventojai vengia kreiptis. Paprastai, kiek įmanoma, gydos patys. Vis dėlto retkarčiais Trakų greitosios pagalbos darbuotojai apsilanko Kariotiškių sąvartyne. Kokie būna šie vizitai, geriausiai iliustruoja toliau pateikta pokalbio ištrauka:

Donata: Atvažiuoja greitoji?

Rudoji: Taip, taip, atvažiuoja. Bet labai meldžiasi, kai priima pamainą: „Neduok Dieve, sako, kad tiktai į sąvartyną nebūtų iškvietimo.“ A ką galvojat? Va toks va purvinas (...). Baloj, pavyzdžiui, guli. Būna atvejų. Nu vot guli žmogus, bejėgis, viską. A daktarui tai reikia patikrinti. Nu su pirštinėm ten viską, su kostiumais tais. Ir vis vien į mašiną, paskui į lignoninę. Kol apiprausi tą žmogų. Oi bėdos jie turi. Bet pagalbą suteikia pastoviai.

Savanoriai, labdaros dalytojai

Tenka pažymėti, kad sąvartynas neretai tampa socialinės veiklos traukos objektu įvairioms visuomeninėms organizacijoms. Kol sąvartynas dar veikė, čia buvo atvykusi ne viena socialinės pagalbos grupė iš Lietuvos ir užsienio. Dažniausiai tai materialios labdaros dalytojai. Natūraliai kyla klausimas: ar labdaros dalytojai visada adekvačiai pasirenka, kam teikti pagalbą? Peršasi išvada, kad privatus asmenys ir įvairios organizacijos, atveždavusios labdarą į sąvartyną, ko gero, menkai tenutuokė apie skurdo / pajamų lygį sąvartyne.

Išmestų daiktų ieškotojai

Sąvartyno gyventojai pasakojo istorijų apie netyčia išmestus pinigus, raktus, dokumentus:

„Vieni buvo atvažiavę pagyvenę žmonės [...]. Su grėbliais, su kastuvu... Kame reikalas? Sako, tas vyriškis, pagyvenęs, jau virš 60 kažkur tai. Nu, iš veido matėsi. (...) Jisai gavo atostogas

ir pinigų turėjo. Žmonai neparodė. Jisai taip suvyniojo, sudėjo į laikraščius ir vonioj paliko kažkur tai. Nu o žmona, viena likusi, pradėjo tvarkyti. Už tų laikraščių ir į šiukšlių dėžę. Ir į sąvartyną. Po trijų dienų atvažiuoja. Kur čia rasi? Dar prašė, kiek kainuos, jei 30 cm nuimtų tas šiukšles. O gal kartais ras. Tai įsivaizduokit. Tai kiek ten buvo? Vo žmonės.“ [Rudoji]

Sąvartyno pramogotojai

Sąvartyno gyventojai noriai pasakoja įvairiausias istorijas: kaip kažkas atvažiavo čia švęsti vestuvių; kaip studentai, persirengę aborigenais, linksminosi su vietiniais ir filmavo vaidinimą savo studijų užbaigimo šventei; kaip koks čionykštis primelavo korespondentui, o tas ėmė ir viską tiksliai parašė laikraštyje, sukeldamas daug juoko sąvartyno gyventojams; kaip į sąvartyną atvyko profesionalus fotografas, ieškodamas ypatingų kadru, vėliau atsidėkodamas padovanojo žmonėms šūsnį nuotraukų. Klausantis šių pasakojimų kartais atrodydavo, kad sąvartynas yra ypatinga vieta, skleidžianti savito žavesio kerus, traukianti žmones su pačiais įvairiausiais ir netikėčiausiais ketinimais.

Išvados

Remiantis tyrimo duomenimis, galime teigti, jog sąvartyno žmonių gyvenimo būdas ir materialinės gyvenimo sąlygos yra skirtingi. Mūsų tyrimas buvo labiau nukreiptas į tuos, kurie ne tik dirbo, bet ir gyveno sąvartyne. Dauguma jų yra benamiai, pasistatę nedidelius namelius / lūšnas sąvartyną supančiuose miškuose. Nors juos vienija bendra teritorija, darbas ir rūpesčiai, galime numanyti, kokios įvairios buvo jų gyvenimo patirtys, apsistojimo sąvartyne motyvai, kaip skyrėsi kasdienio gyvenimo ypatybės, kokie nevienalyčiai buvo jų santykiai.

Atkreipę dėmesį į šiuos skirtumus, nesuklysimė pasakę, kad ši dvidešimt metų egzistavusi sąvartyno sala sudarė sąlygas sukurti specifinį nuolat bendraujančių žmonių gyvenimo būdą ir kultūrą. Daugumą sąvartyno žmonių siejo panaši gyvensena, pažymėta tos pačios gyvenamosios aplinkos, to paties darbo pobūdžio, reikšmingų įvykių, kasdienio bendravimo temų ir problemų, bendro laisvalaikio. Kartu gyvendami ir dirbdami sąvartyne jie išsiugdė savitą požiūrį į išorinę socialinę aplinką – tiksliau – matė šią aplinką kaip tokią, kuriai jų gyvenimo būdas gali atrodyti svetimas, keistas, įdomus ar intriguojantis, vieniems sukeliantis pasibjaurėjimą, kitiems – galbūt egzotiškumo įspūdį.

Tyrimas neapsiribojo vien dabartinio Kariotiškių sąvartyno žmonėmis. Kiek įmanoma, buvo bandoma rekonstruoti ankstesnį sąvartyno gyvenimą jo klestėjimo laikais, taip pat – surinkti duomenų apie kitus Lietuvos sąvartynus, kurie labai skyrėsi savo dydžiu ir „turtingumu“. Tyrimų duomenimis, ne visuose sąvartynuose buvo leidžiama statyti namelius jų apylinkėse ir taip laisvai dirbti kaip Kariotiškėse

(kai kur šiukšles rūšiuodavo pastovūs samdomi darbininkai). Nors šie negausūs faktai neleidžia daryti apibendrinančių išvadų, tačiau aišku, kad sąvartynų administravimo, darbo juose organizavimo įvairovė, suteikiamos sąlygos neišvengiamai veikė ir sąvartyno žmonių subkultūrą.

Šiuo tyrimu pristatėme etnografiškai užrašytus tyrinėto sąvartyno žmonių gyvenimo bruožus ir atskleidėme sąvartyno – kaip subkultūrinio gyvenimo būdo – reiškinį. Tikimės, jog tyrinėjant toliau atsiskleis ir kiti analizės aspektai.

Literatūra

- Gonak, A.; Darulis, Ž. 2006. Sąvartyno gyventojų sveikatos bei ją lemiančių socialinių ir ekonominių veiksnių vertinimas // *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*, 10 (1), p. 23–26.
- Kanopienė, V.; Mikolionienė, S. 2004. Lietuvos benamiai: gyvenimo sąlygos // *Socialinis darbas. Mokslo darbai*. Nr. 3(1), p. 47–59.
- Kocai, E. 2007. *Socialinė benamių atskirtis ir jos formavimosi veiksniai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Margolis, E. 1990. Visual Ethnography: Tools for Mapping the AIDS Epidemic // *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 19, no 3. London: Sage Periodicals Press, p. 370–391.
- Medina, M. 2007. *World's Scavengers. Salvaging for Sustainable Consumption and Production*. Lanham: AltaMira Press.
- Perry, S. E. 1978. *San Francisco Scavengers: Dirty Work and the Pride of Ownership*. University of California Press.
- Shaffir, W. 1999. Doing Ethnography: Reflections on Finding Your Way // *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 28, no. 6. London: Sage Periodicals Press, p. 676–685.
- Valstybinis strateginis atliekų tvarkymo planas*. 2002. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=205160.
- Wolcott, H. 1990. Making a Study “More Ethnographic” // *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 19, no 1. London: Sage Periodicals Press, p. 44–72.

Donata PETRUŽYTĖ

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, Socialinio darbo katedra. Adresas: Universiteto g. 9/1, 309 k., 310 k., LT-01513 Vilnius. El. paštas: donatai@gmail.com.

Gauta 2008 m. birželio 18 d.

Priimta 2008 m. gruodžio 5 d.

Donata PETRUŽYTĖ

Subculture of the Dump

Summary

This paper presents the results of the research which was conducted in the Kariotiškės Garbage Dump in 2006-2008. Research method: visual ethnography. Research was conducted in collaboration with Mindaugas Survila, a film maker and operator. Collected data: field notes, photos, audio and video tapes, etc. Research participants: about 30 people who worked and lived in the Kariotiškės Dump during its closing.

A few general features of life in the dump are briefly introduced by the author:

Work. Work there entails picking trash (metals, glass and plastic) and selling it to “recyclers”. What attracts people to the dump? (1) The possibility to earn fair money. (2) The possibility to find useful things. (3) The possibility to be successful and have special findings.

Income. It depends on 4 factors: age, sex, work and success. The average income of the dump people can vary from a few tens to a few hundreds of litas per day.

Housing. There are some several types of typical houses or slums. Construction: (1) houses built on the earth, (2) houses dug in the earth. Heating: (1) houses with a stove, (2) houses without a stove. Size: (1) one-room houses, (2) two-room houses, (3) houses with belongings. All the houses are built and equipped using the material found in the dump.

Clothing. There are 3 sources to get clothing: (1) to pick from the “Charity Car”, (2) to find in the dump, (3) to buy in the shops.

Meals. There are 3 sources to get food: (1) to find in the dump, (2) to buy in the nearby villages, (3) to buy in the shop in the nearby town.

Alcohol. Drinking alcohol plays an important role in the everyday lives of the dump people. It forms the biggest part of their expenses.

Relations. The dump people mostly live in pairs. There are some groupings of pairs (some pairs communicate among themselves more than other pairs). However, the dump people do not form a strong community. Their identity relates mostly with the nearest group.

Relations with society. The dump people have the closest relations with (1) their relatives, (2) the official workers of the dump and (3) people from the nearby villages. The society groups which most often come to the dump include (1) the police, (2) the medical service, (3) volunteers and charity workers, (4) the hunters for inadvertently thrown away things and (5) others (journalists, students, artists, etc.).

People who worked and lived in the dump of Kariotiškės had different lifestyles. However, they were bound together by the same living territory, similar work and common worries. All that determined the formation of a special subculture of the dump. The present research gives us some insights into this subculture. Nevertheless, this research is too narrow in scope to use its results for generalisations about other dumps in Lithuania. Therefore, the subculture of the dump requires further investigation.

Keywords: waste pickers, scavengers, ragpickers, recycling, ethnographic research